

УДК 351.83 : 316.323.65

В.П. СЛАГІН

ФОРМУВАННЯ СОЦІЄТАЛЬНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ДЕМОКРАТИЧНОГО ТРАНЗИТУ

Запропоновано визначення соцієтальної соціальної держави як системно організовану сукупність державних і недержавних суб'єктів активної дії на основі принципу субсидіарної відповідальності окремих соціальних груп суспільства. Опрацьовано шляхи вдосконалення взаємодії держави, приватних структур і суб'єктів громадянського суспільства у сфері соціальної політики соціальної держави.

Ключові слова: соцієтальна держава, соціальна відповідальність, соціальне партнерство, соціальний діалог, соціальне підприємництво

The work offers a definition of a societal social state as a systemically organized totality of government and non-government subjects of activity, based on the principle of subsidiary responsibility of certain social groups in a society. The ways to improve interaction of the state, private structures, and civil society subjects in the social policy sphere of a social state have been elaborated.

Key words: societal state, social responsibility, social partnership, social dialogue, social entrepreneurship.

В умовах демократичних перетворень українське суспільство переходить на якісно новий рівень свого цивілізаційного розвитку. В основі соціального питання перебувають проблеми співвідношення цінності суспільства й особистості, домінування публічного чи приватного, що пізніше трансформується в протиріччя між суспільством і державою. Результатом їх вирішення повинна стати соціальна гармонія – розв'язання протиріччя й узгодження інтересів окремої особистості з інтересами суспільства (рівновага між особистим і суспільним).

Метою проведеного дослідження є опрацювання теоретичних положень у сфері взаємовідносин соціальної держави та суспільства через визначення пріоритетів у сфері соціальної відповідальності головних акторів суспільної взаємодії у процесі подолання кризи соціальної держави в умовах демократичного транзиту в Україні.

Проблемами дослідження теорії та практики суспільної взаємодії в соціальних державах світу займалися зарубіжні та вітчизняні вчені. Першими розробляли теорію держави стародавні мислителі: Піфагор, Платон, Аристотель, Конфуцій, Цицерон, Ф. Аквінський, М. Макіавелі, Г. Гроцій. Пізніше ці питання вивчалися зокрема І. Кантом, Г. Гегелем, К. Марксом, Л. Єрхардом, Л. фон Штейном. Серед сучасних учених ці проблеми розглядали Т. Парсонс, Р. Патнам, Ф. Фукуяма, А. Сіленко, О. Кіндратець, О. Панкевич, Л. Константинова, А. Євстратов, С. Калашников та ін.

Для обґрунтування адекватної гіпотези у сфері взаємовідносин між суспільством і державою проаналізуємо історико-філософський дискурс взаємовідносин акторів у системі “суспільство – держава – особистість”.

У прадавній історії політико-правової думки відомі три схеми відносин між окремою людською особистістю й суспільством, що вирішує це соціальне питання. Перша з них виходить із припущення, що моральна і духовна цінність окремої людської особистості вище цінності суспільства (надалі держави). Це соціальний індивідуалізм, витoki якого лежать у вченнях грецьких софістів, а завершення – у лібералізмі і анархізмі буржуазно-капіталістичної культури. Друга схема виявляє собою соціальний універсалізм (“комунізм”, “соціалізм”), класичний зразок якого було представлено в ідеальній державі Платона (якщо держава в цілому буде щаслива, то буде щаслива й кожна окрема людина) і класичне сучасне формулювання якого, на думку вчених, дана К. Марксом. Первинність спільного інтересу порівняно із індивідуальним можна також простежити в роботах Аристотеля, Цицерона, Фоми Аквінського, Макіавеллі, Г. Гроція [7].

Між цими двома основними ідеальними типами соціальних відносин перебуває третій, змішаний тип, передумовою якого є однакова цінність окремої особистості й суспільства (суспільства й держави), а соціально-політичним завданням – здійснення рівноваги між особистими й суспільними інтересами, що існують у різних конкретних формах при різних соціально-економічних умовах і в різні історичні епохи.

Саме цей третій тип, на наш погляд, відбиває ідею соціальної держави, дозволяючи соціальне питання шляхом гармонізації людини й суспільства, приватного й публічного інтересу (суспільства й держави).

Тут соціальна держава – це така модель побудови системи влади, яка через “співзвуччя”, домірність принципу держави із принципом суспільства дозволяє реалізуватися головному принципу людського співіснування – розвитку вільної особистості, коли особистість не відчуває ані тотального контролю з боку держави (що в принципі суперечить державній ідеї і пов’язане в першу чергу із цілями панівного класу), ні самотності в ринковій боротьбі, в якій виживає найсильніший.

Саме в цьому сенсі пропонується говорити про соціальність держави як про особливий ідеал, який ґрунтується на вічній гармонії (а не боротьбі) двох начал у людині – приватного, егоїстичного, що прагне до виділення, переваги над собою подібними, вираженого в суспільстві, і публічного, загальноцілого, що прагне до збереження, вираженого в державі як двох однопорядкових, але таких, що по-різному проявляють себе, явищах, а також про ідеал, що виражає стан взаємобалансованості між державним і суспільним, між публічним і приватним інтересом.

Концепція соціальної держави за Л. фон Штейном, що базується на філософській системі Гегеля, близька за своєю суттю саме до третього змішаного типу. Цінність даного твердження підтверджують ті базові ідеї, зміст яких викладено в його теорії: уявлення про державу й суспільство як двох протилежних начал людського співіснування, де принцип держави, що полягає в піднесенні всіх особистостей до повної свободи, до цілковитого особистого розвитку (спільний інтерес, цінність цілого), прямо протилежний принципу суспільства, що полягає в підпорядкуванні одних особистостей іншим, в удосконалюванні одних за рахунок інших (приватний інтерес, цінність індивіда).

Запропонований А. Євстратовим синтетичний підхід “розглядає ідею соціальної держави через призму досягнення гармонійної комбінації приватного й публічного інтересу й установлення відповідних до цієї комбінації політичних форм, у той час як ліберали, консерватори й навіть соціал-демократи віддають перевагу або якомусь одному інтересу, або будують форму у відриві від правосвідомості народу” [2, с. 56].

Розуміння гідного існування в матеріальному розумінні ніколи не зможе дати позитивного ефекту. Ця гідність життя треба шукати не поза людиною, а в ній самій. Тоді і тільки тоді той матеріальний рівень, якого зможе досягти індивід самостійно, буде сприйматися їм як гідний.

Соціальна держава, як правило, гарантує забезпечення державою спеціальних заходів підтримки соціально вразливих верств населення. У цьому випадку найчастіше мається на увазі діяльність держави, яка пов’язана з підтримкою бідних. Уразливими категоріями в такому розумінні правильно вважати всіх тих, хто не може допомогти собі власними силами (попадають у стан, який загрожує “буттю й життю” особистості).

Тому пропонується розрізняти “бідність нездатних до самозабезпечення”, яким і повинна виявлятися державна підтримка, і “бідність здатних до самозабезпечення”, яким потрібна не підтримка, а робота, чим визначається можливість самопомоги.

У першому випадку діяльність держави є відбиттям публічного інтересу, тому що збереження добробуту кожного громадянина є колективною відповідальністю суспільства в соціальній державі. Держава відносно цієї категорії громадян виступає як установа, нав’язуючи свою опіку за необхідності, але для збереження людини, а отже, і самої себе. Цей варіант бідності існував завжди, і люди завжди усвідомлювали необхідність такої допомоги як акту справедливості.

У другому випадку діяльність держави спрямована на встановлення класової гармонії як відбиття необхідності досягнення компромісу приватних інтересів. Важливо розуміти, що публічний (державний) інтерес у людини сформувати складніше за приватний, який “усмоктується з молоком матері”.

Усе життя людини пов’язана із власністю, розуміння ж значення державної єдності приходить із роками. Для досягнення свідомості в цій сфері потрібно глибоке вивчення публічного інтересу, міркування про нього, ясне розуміння проблем і послідовне виконання поставлених завдань. Тому формування правосвідомості треба починати саме з нагромадження знань про публічний інтерес і починати із самого дитинства. Саме тоді поняття “державне” і “публічне” стануть синонімами у свідомості пострадянського соціуму, коли державні завдання, особливо в соціальній сфері стануть завданнями також публічності (громадськості) і гасло радянських часів “держава – це ми” нарешті набуває свого істотного значення.

Соціальна держава завжди має поряд з принципом солідарності брати до уваги і принцип субсидіарності. Це є той принцип, який вимагає від держави або якоїсь іншої великої спільноти брати на себе тільки ті завдання, які не можуть самостійно вирішити окремі громадяни, або менші спільноти. Водночас цей принцип заповідає державі або великим спільнотам перед покладанням на себе завдань шукати спосіб

зміцнити готовність нижчих спільнот і окремих громадян за рахунок власних ресурсів самостійно вирішувати питання, які є підґрунтям їхнього існування. Принцип субсидіарності слугує засобом для захисту соціальної держави від її динаміки убік “держави-постачальниці” добробуту, а тому і від її саморуйнування.

Соціальна держава, яка у своїй системі послуг орієнтується на принципи солідарності та субсидіарності, знаходиться на шляху до реалізації загального блага. Всезагальне благо є вирішальним критерієм законності соціальної держави, воно є сукупністю соціальних і політичних передумов для можливостей розкриття людської особистості і залежить від готовності і здатності кожної окремої людини до виконання своїх особистих зобов’язань.

Індивідуалізоване суспільство схильне до того, щоб “годувати” державу обіцянками утопічного очікування щастя і постійно піддавати її соціальну систему послуг завищеним вимогам. Тут доречно привести приклад по аналогії з еластичністю попиту та пропозиції на ринку товарів і послуг. Соціальний запит і політична пропозиція під час виборів не стримуються ані обмеженістю грошових ресурсів з боку покупця (виборця), ані кількістю та “собівартістю” обіцянок з боку продавця політичного “товару” – передвиборчих декларацій кандидата на політичну посаду. Обидва підносять свої “віртуальні ресурси” на найвищий рівень, угода укладається шляхом заповнення виборчого бюлетеня і настає період очікування того, чого не може бути в принципі внаслідок реально обмежених ресурсів у державі.

Саме тут необмежені політичні свободи особистості зіграють з нею злий жарт, прирікаючи її на довготривале очікування райської насолоди та безмежного добробуту. Як зазначав Т. Гоббс, що чим більше віддаляти найвище благо або кінцеву мету людського життя, ... тим більше блаженство людини зводиться до “постійного просування від одного бажання до іншого” [3, с. 68].

Т. Парсонс уводить поняття “соціетальне співтовариство” для позначення інтегративної підсистеми суспільства. У свою чергу, сама інтегративна підсистема розглядається ним як ядро і первинний елемент будь-якої системи дії й полягає в координації складових її елементів, що представляють собою як людських індивідів, так і різні колективні утворення. Центральна інтегративна функція приписується Парсонсом саме соціальній сфері суспільства, що є однією з основних його підсистем [4].

Будь-які соціальні взаємодії, пов’язані з визначенням зобов’язань стосовно даного співтовариства, набувають характеру соціетальності. Особливо це стосується зобов’язань, орієнтованих на здійснення інтегративних функцій у суспільстві, а це і є власне соціальні зобов’язання або власне соціальні функції, тобто функції соціальної сфери як підсистеми суспільства, до яких у першу чергу входять забезпечення соціальної солідарності, соціальної стабільності, соціального розвитку, соціальної безпеки, соціальної взаємодопомоги, соціальної рівності і соціальної справедливості тощо.

Увесь перелік можливих акторів у даній сфері, присутніх у суспільній системі, репрезентують два основні макросуб’єкти соціальної відповідальності. Перший з них поєднує державних акторів соціальної політики й експлікується як соціальна держава. Другий представлений сукупністю недержавних акторів. Для його позначення Л. Константинова пропонує ввести поняття “соціальне суспільство” [3].

Соціальна держава об'єднує суб'єктів соціальної відповідальності, включених до системи інститутів державної влади й управління. Соціальне суспільство, навпаки, представлене інституціалізованими й неінституціалізованими суб'єктами соціальної відповідальності, що не входять до системи державної влади й управління, що здійснюють свої соціальні функції поза й незалежно від держави.

Поняття “соціальна держава” є загальноприйнятим для позначення держави, що активно втручається в суспільні процеси з метою регулювання соціальних відносин і соціальних процесів убік їх стабілізації, тобто активно реалізує соціальну політику через виконання широкого кола соціальних зобов'язань.

Поняття ж “суспільство” визначає сукупність соціально орієнтованих індивідуальних і колективних суспільних суб'єктів, що реалізують себе й свої соціальні зобов'язання без держави. Поняття “соціальне суспільство” позначає здатність суспільства самостійно, без участі держави, під свою відповідальність, через мобілізацію власних ресурсів і використання власних засобів і способів, у різних формах здійснювати значимі соціальні функції й брати на себе широкі соціальні зобов'язання стосовно своїх членів. Тому за допомогою введення даного поняття з'являється можливість на теоретичному рівні висвітлити властиво соціальний потенціал громадянського суспільства, відмежовуючи його від політичної та економічної складових, а також потенціал догромадянських форм колективності для їхнього цілеспрямованого вивчення.

До складу соціальної держави як суб'єкта соціальної відповідальності входять державні органи законодавчої й виконавчої влади державного й регіонального рівня, органи місцевого самоврядування (у частині виконання державних соціальних зобов'язань), спеціалізовані (відомчі) державні органи управління соціальною сферою і їх підвідомчі підприємства й установи. Соціальне суспільство як макросуб'єкт соціальної відповідальності поєднує в собі недержавні підприємства й установи, асоціації й громадські організації різного напрямку й статусу (інститути третього сектору), родину, індивідуальних громадян, неформальні структури колективності й мережі соціальної підтримки.

Т. Парсонс наголошував, що суспільство може бути самодостатнім тільки тією мірою, якою воно може “покладатися” на те, що дії його членів будуть слугувати адекватним “внеском” у його соціетальне функціонування. У випадку взаємин особистості й суспільства їх абсолютна інтеграція необхідна не більш, ніж в інших випадках взаємообміну, що припускають самодостатність. Але якщо переважна більшість членів суспільства зазнає крайнє “відчуження”, то говорити про це суспільство як про самодостатнє не можна [5, с. 14].

Особливо важлива частина відносин між нормативним і колективним аспектами соціетального співтовариства стосується їх відносин з державою. Держава не може просто “панувати” – вона повинна бути легітимізована в аспекті “керування”, що має відносно чіткі межі співвідносин через прийняття на себе відповідальності за підтримку нормативного порядку в суспільстві [Там само, с. 15].

У своїй соціальній активності суб'єкти соціальної держави й соціального суспільства дуже тісно пов'язані й переплетені, тому що мають єдиний об'єкт – власне суспільство в частині його соціальних відносин і соціального потенціалу і єдині цілі-

цінності діяльності – цілі-цінності соціальної держави. Тому у своїй сукупності соціальна держава й соціальне суспільство може бути розглянуте як функціональна система, для позначення якої доцільно ввести поняття “соціетальна соціальна держава”.

Під соціетальною соціальною державою пропонується розуміти таку державу, де системно організована сукупність державних і недержавних суб’єктів активної дії реалізують завдання соціально-економічного розвитку в процесі їх вільної самоорганізації на основі принципу субсидіарної відповідальності окремих соціальних груп суспільства. Саме в такій державі набуває легітимності термін “публічне адміністрування” на відміну від патерналістської, автократичної соціальної держави, де відповідні інституції виконують суто нормативні функції “державного управління”, що є компетенцією виключно трьох гілок влади.

Останній підхід, по-перше, суттєво звужує можливості органів місцевого самоврядування як інституцій, найбільш наближених до жителів територіальної громади, а по-друге, майже повністю виключає можливість участі в управлінні недержавних організацій – суб’єктів громадянського суспільства різної спрямованості, відводячи їм роль стороннього спостерігача з невизначеними правами та обов’язками.

Особливу роль в умовах демократичного транзитиву в Україні набувають приватні структури, що функціонують у сфері ринкових відносин і не можуть не враховуватися як суб’єкти активної дії в соціальній державі. Саме соціетальна соціальна держава включає в якості рівноправних соціальних партнерів головних суб’єктів трьох головних ресурсних сфер суспільства (рисунк). У цьому контексті у правовому полі держави легітимізуються нові суспільні відносини, а саме – “соціальне партнерство”, “соціальний діалог” “соціальна відповідальність бізнесу”, “соціальне підприємництво” з метою узгодження інтересів державних і приватних партнерів для отримання взаємної вигоди.

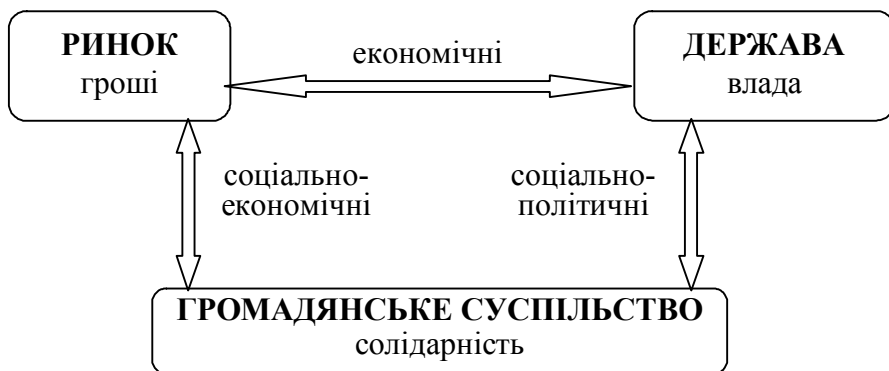

Рисунок. Характер відносин ресурсних сфер суспільства

Так, ідея соціальної відповідальності бізнесу народилася за кордоном близько півстоліття тому, коли в країнах з розвинутою ринковою економікою збільшився середній клас і повстали проблеми його соціального захисту в умовах

постіндустріального суспільства. У середині 1970-х рр. виникло визначення так званої “корпоративної соціальної відповідальності”.

У США соціальним підприємництвом називають підприємницьку діяльність неприбуткових організацій, дохід від якої спрямовується на вирішення соціальних проблем, надання послуг цільовій групі, заради якої створювалась організація, та покращання якості життя. Суб’єктами соціального підприємництва, здебільшого є неприбуткові організації.

В Європейських країнах соціальне підприємництво визначається більше як бізнес із соціальною місією. На відміну від звичайного підприємництва, на перше місце виходить соціальний аспект або соціальний ефект від підприємницької діяльності, а потім фінансова ефективність. Важливим критерієм соціальних підприємств у Британії, наприклад, є колективна форма власності і діяльність на користь територіальної громади. Як бачимо, суб’єктом соціального підприємництва тут виступають бізнес-підприємства із соціальною місією.

Перевагами, які отримує суспільство від дотримання бізнесом принципів соціальної відповідальності, є такі: можливість установа партнерських відносин між бізнесом, владою і громадськістю, можливість надання адресної екстреної допомоги громадянам, які її потребують, удосконалення та розвитку соціальної захищеності населення, можливість залучення інвестицій у певні суспільні сфери, можливість підтримки громадських ініціатив, інноваційних проектів, розвитку соціальної і творчої активності населення, збереження та використання “інтелектуального ресурсу” на потреби країни і регіону.

Як вдалий приклад налагодження ефективної взаємодії органів місцевого самоврядування з громадськими організаціями в Україні можна відзначити діяльність Харківської міської ради, яка вже більше 10 років реалізує соціальний проект “Упровадження інноваційного механізму підвищення якості соціальних послуг для забезпечення життєдіяльності територіальної громади”.

Таким чином можна зробити висновок, що найбільш ефективними заходами, які б поширювали принципи соціальної відповідальності суб’єктів у соціетальній соціальній державі та стимулювали урядові та неурядові організації до вирішення соціальних проблем, є такі:

- створення сприяєливих організаційно-правових умов для діяльності суб’єктів господарювання, що беруть участь у вирішенні соціальних проблем;
- надання пільг по податках, зборах, орендній платі та інших платежах підприємствам і організаціям, які займаються шефською, спонсорською, благодійною діяльністю;
- цільова фінансова підтримка недержавних суб’єктів соціальної політики за рахунок бюджетних коштів;
- застосування економічних та інших санкцій до тих, хто діє на шкоду соціальним інтересам територіальної громади;
- налагодження співпраці з податковими органами та проведення консультаційної і ознайомчої роботи тощо;
- акумулювання наявної інформації у сфері соціального підприємництва та адаптація закордонного досвіду соціального партнерства, соціального діалогу тощо.

Шлях демократичного розвитку, обраний Україною, вимагає паритетного діалогу органів влади і недержавних організацій. З одного боку, це приводить до демократизації процесів, а з іншого – до залучення якомога більшої кількості інститутів громадянського суспільства до діяльності, пов'язаної з соціальним захистом населення, направленим на підвищення соціальної безпеки громадян і держави загалом.

Держава не може ефективно взаємодіяти з окремими громадянами. Тільки створення розгалуженої мережі громадських об'єднань та передача їм частини повноважень та обов'язків дозволить вирішити складні соціальні проблеми.

Література:

1. *Гоббс Т.* Сочинения : в 2 т. / Т. Гоббс. – М. : Мысль, 1989. – Т. 1. – 621 с.
2. *Евстратов А. Э.* Генезис идеи социального государства: Историко-теоретические проблемы : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / А. Э. Евстратов. – М. : РГБ, 2005. – 242 с.
3. *Константинова Л. В.* Формирование социальной политики как социетальной системы : дис. ... д-ра социол. наук : спец. 22.00.04 / Л. В. Константинова. – М. : РГБ, 2005. – 432 с.
4. *Парсонс Т.* О структуре социального действия / Т. Парсонс. – М. : Академический проект, 2000. – 897 с.
5. *Парсонс Т.* Система современных обществ / Т. Парсонс. – М. : Аспект Пресс, 1998. – 270 с.
6. *Тойнби А. Дж.* Постигание истории / А. Дж Тойнби. – М. : Айрис-пресс, 2002. – С. 259.
7. *Третьяков Н. Ф.* Философия человека и общества. Пятнадцать очерков по социальной философии и философской антропологии / Н. Ф. Третьяков. – Омск : Наследие, 1997. – С. 96–102.

Надійшла до редколегії 10.10.2011 р.

